

Experințe ale multiculturalității în România

Narcisa ȘTIUCĂ

Prezentarea de față se bazează pe o serie de informații culese prin diverse metode în cercetările de teren efectuate în ultimul deceniu în trei zone multietnice binecunoscute: Banat (1996-1997)¹ și Dobrogea (2002-2003)². Comunitățile la care mă voi referi sunt: cea multietnică și multiconfesională din Cenad (Timiș), cea elenă din Izvoarele (Tulcea) și cea italiană din Greci (Tulcea).

Istoricii religiilor văd în sărbătoare, cu precădere în cele de trecere dintr-un an într-altul, un prilej de rememorare a evenimentelor fondatoare, exemplare³ sau contextul temporal în care se săvârșesc practici magico-rituale și acte ceremoniale, ulterior, locul acestora fiind preluat de desfășurări cu caracter solemn sau spectacular⁴.

Etimologic *a serba* înseamnă a respecta un model, a-l transmite ca pe un reper, fie el istoric sau mitic. Raportarea la un timp-etalon, ca și la cel individual înseamnă un drum făcut în timp, o împropătare a memoriei prin repetare, filosofii atașându-i ca emblemă, cercul și spirala. În principiu, *esența sărbătorii* este una sacră, însă, prin desfășurarea și sensurile ei multiple, ea poate funcționa ca o emblemă a comunității.

Sintetizând principiile de mai sus, aș afirma că sărbătoarea este un context temporal ce favorizează în cel mai înalt grad *punerea în valoare a zestrei culturale a unei comunități*, reflectând trecutul acesteia, compoziția etnică și socială, raporturile cu sfera sacralului și concepțiile religioase, dar și raporturile interumane ce implică integrarea și armonizarea.

Sărbătoarea permite manifestarea întregii serii de „daturi culturale”, termen utilizat în antropologia culturală și socială. Religia (confesiunea), limba, legăturile de sânge asumate și afirmate (relațiile familiale), obiceiurile, teritoriul, toate sunt puse în valoare în contextul festiv. Mai mult decât atât, pentru antropologi și pentru istoricii religiilor, sărbătoarea a fost și rămâne cadrul ideal pentru reactualizarea miturilor și povestirilor sacre, al punerii în valoare a celor mai vechi rituri și al legitimării unei poziții cucerite de-a lungul istoriei, chiar dacă, prin configurația lor actuală și la o analiză superficială, acestea pot fi „lecturate” într-un mod care ne-ar conduce spre ideea desacralizării prilejului în sine și, în consecință, a tuturor componentelor implicând astfel importante mutații semantice și funcționale.

În consecință, dacă ceea ce aș putea numi „spiritul sărbătorii” poate caracteriza orice grup uman deținător al unui patrimoniu cultural, atunci acest fapt este valabil și relevant cu atât mai mult în cazul *grupurilor minoritare*. La acestea se manifestă, pe

¹ Pentru detalii, vezi studiul Narcisa Știucă, *Cenad – a Multi-ethnic Settlement* în „Roots and rituals. The Construction of ethnic identities”, Het Spinhuis, Amsterdam, 2000 (p. 577-588).

² Pentru detalii, vezi vol. *Repere dobrogene. Note și comentarii de teren* (coord. Narcisa Știucă), editat de Centrul Național de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale, București, 2004 (p. 73-163).

³ Mircea Eliade, *Mitul eternei reînnoarceri*, în „Eseuri (Mitul eternei reînnoarceri. Mituri, vise și mistere)”, București, Editura științifică, 1991.

⁴ Mihai Pop – *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999.

lângă constantele universal umane ale raportării la un model (arhetip), împreună cu ceea ce aş numi „resorturile psihologice ale sărbătorii”, ce implică funcții cathartice de eliberare a energiilor, exorcizante ale răului de orice fel, urmate de reechilibrarea prin purificare și reinstaurare a ordinii, și cele induse de raportarea la modelul cultural proxim (al majorității).

Trecând în revistă principalele teorii privind etnicitatea, voi nota că cele socio-biologice⁵ luau în calcul endogamia și experiența istorică atunci când puneau în evidență *rolul mitului fondator* și al *simbolurilor reprezentative*, iar cele socio-biologice⁶ puneau în evidență *relațiile etnice cu mentalitatea și psihologia de grup* și vedeau în cele dintâi *resorturi ale generării unor pasiuni intense*.

A fi, a face și a ști se concretizau în viziunea adepților acestei teorii în *sistemul relațiilor de rudenie, păstrarea limbii și a religiei ca mărci ale identității etnice*. În trecerea de la primordialism la constructivism *grupul etnic* a fost definit pe baza credinței într-o *origine comună* conturată de *similitudinile fizice* (generate de endogamie) și de cele *culturale* (generate de deținerea zestrei culturale comune)⁷.

Totuși, sursa etnicității nu trebuie căutată în anumite trăsături, ci în întreținerea și adâncirea diferențelor. Prin urmare, *identitatea etnică* se fundamentează *pe diferență* aceasta fiind dictată atât de *constante culturale*, cât și de *variabile sociale*. Studiul antropologic⁸ nu trebuie să se oprească la trăsăturile fizice și nici măcar la cele spirituale, ci trebuie să exploateze și *granițele sociale*. Un alt aspect ce se cere luat în seamă este cel al proceselor implicate în geneza și păstrarea grupurilor etnice. Această investigare și interpretare poate fi realizată numai prin orientarea cercetării asupra *frontierelor etnice* și păstrării acestora și mai puțin asupra reperelor intern comunitare (constituție, istorie). Ideea de *graniță identitară* se naște din necesitatea de a proteja un material cultural moștenit și transmis, un set de valori, mituri și simboluri puse în act de tradiții și de un repertoriu specifice.

Și totuși studiul relațiilor interne se dovedește foarte important întrucât conștiința de sine a grupului și afirmarea liderilor impune anumite criterii de acceptare sau de respingere a indivizilor. O serie de aspecte culturale sunt utilizate simbolic și chiar emblematic atât pentru *relevarea diferenței*, cât și pentru *eficientizarea solidarității interne*. Mărcile culturale ale grupului, supuse schimbării și variației, depind de formarea, persistența și transformarea identității acestuia și putem admite că identitatea etnică se constituie dintr-o serie de tipuri de identități ce oglindesc atât diferențierile interne pe criterii sociale, de gen, de vârstă etc., precum și modul în care se conturează și funcționează relațiile dintre *in-group* și *out-group*⁹.

⁵ Pierre van der Berghe, *Does Race Matter?* în „Oxfordreaders: Ethnicity”, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996 (p. 57 sq.).

⁶ Walker Connor, *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond* în „Oxfordreaders: Ethnicity”, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996 (p. 69 sq.).

⁷ Joshua Fishman – *Ethnicity as Being, Doing, and Knowing* în „Oxfordreaders: Ethnicity”, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996 (p. 63 sq.).

⁸ Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, în „Oxfordreaders: Ethnicity”, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996 (p. 75 sq.).

⁹ Max Weber, *The Origin of Ethnic Groups*, în „Oxfordreaders: Ethnicity”, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996 (p. 35 sq.).

Având în vedere aceste premise și considerații teoretice, nu mă voi opri în cele ce urmează asupra unor sărbători emblematice ale comunităților cercetate, ci asupra uneia ce prezintă, cel puțin virtual, o mare forță de armonizare: Crăciunul.

Este știut faptul că pentru civilizațiile apusene (catolice și protestante) Nașterea lui Iisus Hristos este cea mai semnificativă sărbătoare creștină, în vreme ce pentru ortodocși primatul este deținut de Învierea Mântuitorului. Cu toate acestea, așa cum voi arăta, Crăciunul beneficiază de o serie foarte amplă de desfășurări cutumiare în toate așezările menționate în care grupurile etnice minoritare conviețuiesc sau se interferează cu majoritarii români și aceasta pentru că ea se grefează, pe de o parte pe tradiții precreeștine deosebit de puternice, iar pe de alta, pentru că presupune un comportament festiv cvasiuniversal fundamentat pe ideea renovării timpului.

Ignorând ordinea cronologică a derulării cercetărilor și propunând o altă strategie orientată către modelul festiv propus de Crăciun, mă voi opri asupra celebrării acestuia la grecii din Izvoarele (fostă Alibeichioi) întrucât, potrivit identității asumate și declarate, această localitate pare a fi compact constituită dintr-una din cele mai interesante minorități etnice dobrogene. Grecii, împreună cu șapte familii de bulgari (în sens larg - neamuri) din ținutul Varnei, s-au așezat pe pământurile demnitarului otoman Ali-bey în jurul anului 1830, când au încercat să se repatrieze în ținutul natal al Salonicului, după un autoexil în Basarabia susținut de puterea țaristă la sfârșitul războiului ruso-otoman din 1828-1829. În treacăt voi menționa faptul că, în lipsa unor documente istorice solide, am utilizat pentru reperele temporale surse orale consolidate de un singur studiu apărut la sfârșitul deceniului al treilea al secolului trecut¹⁰.

Fiind ortodocși, grecii și-au păstrat până în zilele de astăzi configurația sărbătorilor conformată calendarului gregorian, astfel încât Ajunul Crăciunului coincide cu Botezul Domnului, iar prima zi, cu ziua Sf. Ioan Botezătorul. Aceasta face ca o serie de tradiții specifice grupului să se suprapună cu elemente pe care le apreciez ca fiind rezultatul conviețuirii cu românii care, în 1925, au trecut la calendarul iulian¹¹, dar și al aprecierii Crăciunului ca început de an.

Din cercetările realizate prin observație directă, dar și prin aplicarea unui chestionar specializat urmată de provocarea performării, a rezultat o uimitoare bogăție a obiceiurilor cicumscrie acestei sărbători. Caracteristica structurală principală o constituie angrenarea unor secvențe postliminale ale ceremonialului nupțial în desfășurarea acestora, fapt care, pe de o parte, augmentează rolul cetei masculine a colindătorilor (Drăgumanului), pe de alta, consfințește noul statut al tinerilor recent căsătoriți și noile relații de înrudire, contribuind la afirmarea coeziunii grupului și la neta lui delimitare de cele alături de care conviețuiesc.

În ceea ce privește seria de tradiții strict legată de semnificația religioasă a sărbătorii, am consemnat similitudini evidente cu tot ceea ce caracterizează astăzi

¹⁰ Nichita Bonjug – *Note asupra grecilor din satul Regele Ferdinand I – Alibeichioi* în „Analalele Dobrogei” X/1929, Cernăuți, p. 273 sq.

¹¹ Botezul apelor și încuratul cailor au loc în ziua de 6 ian., iar în aceeași seară are loc colindatul cetei Drăgumanului. În noaptea de Ajun, membrii cetei îi udă pe bărbații proaspăt căsătoriți, aceasta fiind mai curând o probă de rezistență ce poartă numele „udatul ginerilor” (vrimenus ghambros), apoi în ziua de 7 ian. are loc obiceiul udatului tinerelor neveste de către femeile din alaiul nunei mari (vrimenus nifis), iar a doua zi este consacrată sărbătorii babelor-moașe (babu mera), păstrată întreaga viață de toate femeile care au născut în sat sau pe care acestea le-au ajutat după naștere.

satele românești. Reperele sociale ale obiceiului sunt aceleași (grupul de performeri, ierarhia și funcțiile acestuia, regulile ceremoniale ce stau la baza actului colindatului, în special raportul colindători / beneficiari ai demersului ritual ceremonial și antrenarea comunității la desfășurarea sărbătorii). Colindele înregistrate în limba elenă la Izvoarele prezintă funcții de urare și de consacrare și au un conținutul poetic similar celor românești („colindul de pe drum”, cel „de vestire creștinească”, cântat la fereastră, precum și unul „de cavaler”, tânăr necăsătorit, un altul „de față-fecioară”, unul destinat „oamenilor bogați” și un altul pentru prunci). Chiar și dinamica a tradiției colindatului urmează linia firească actuală: scurtarea variantelor ample, renunțarea la cele arhaice din punct de vedere lexical și muzical, imprimarea unui ritm mai lent cântării lor și interpretarea la unison, față de cea în contrapartidă de odinioară. Colindătorii de astăzi, ca și cei de demult, merg mai ales pe la casele cu tineri, în special, cu fete de măritat, unde sunt așteptați cu un colac pregătit chiar de mâinile acestora, cu băutură, dulciuri și multă voie-bună. Ca și la români, colindătorii sunt însoțiți de muzicanți, de aceea, la finalul colindatului din fiecare casă, se încinge și un joc pe ritm de geampara, ce prefigurează petrecerea Drăgumanului din zilele următoare.

Comunitatea italiană din Greci (Tulcea) s-a constituit prin așezarea lor alături de români în valuri succesive: primii, agricultori din Friuli, au fost naturalizați de Carol I de Hohenzolern după Războiul de Independență primind locuri de casă și loturi de pământ în vatra satului eliberată de administrația otomană, următorii, fiind angajați ai exploatării de granit din Munții Măcinului în primul deceniu al sec. XX ca muncitori sezonieri care și-au păstrat cetățenia italiană până la decretul din 1953 (supranumiți „pașaportari”) și în fine, „cataloiani”, imigranți din zona Rovigo care și-au încercat norocul și au eșuat ca agricultori într-o altă localitate dobrogeană, Cataloi, devenind ulterior și ei „pietari”.

Diferențele sociale și de proveniență regională au întârziat coeziunea grupului, așa încât se poate vorbi despre o comunitate italiană abia după 1925, când s-a înființat biserica purtând hramul Sf. Lucia, patroana cioplitorilor în piatră. Prin urmare, sărbătoarea de care ne ocupăm nu a constituit un element de coeziune decât începând cu perioada interbelică. Aceasta era punctată de rigorile impuse de Biserica catolică: messa solemnă a Adventului succedată de scenete religioase prezentate de copii și de intonarea cântecelor despre Nașterea Domnului pe la casele membrilor comunității. Mediul familial și cel al grupului socioprofesional constituiau cadre de manifestare a unor tradiții locale din patria-mamă: consumul unor preparate alimentare specifice (batogul de pește și castanele coapte în noaptea de Ajun, precum și fritole, nalangâte sau gogoși dospite, și frizze sau pan de fritte, pișcoturi plămădite cu jumări, destinate, în principal colindătorilor și, respectiv, preparatele din carne de porc extrem de elaborate și rafinate), împodobirea festivă a casei și intonarea unor imnuri religioase și cântece din zona de origine, schimbul de daruri și vizitele reciproce.

Astăzi, când în Greci mai trăiesc doar câteva zeci de italieni, când căsătoriile mixte dar mai ales îndelungata conviețuire cu românii și influența mediului urban și-au pus amprenta asupra stilului lor de viață, mai dăinuie doar amintirile despre sărbătoarea Nașterii lui Iisus. Italienii o întâmpină fără a mai ține post, merg la serviciul religios nocturn numai dacă au preot (în ultima vreme, preoții vin din zona catolică a Bacăului), prepară și ei, precum consătenii lor, sarmale și piftii din carne de porc în locul ossacolului, a mujetului și a jamponeului și se vizitează tot mai rar. Cântecele de

Crăciun și scenetele despre miracolul de la Bethleem mai dăinuie doar în amintirea septuagenarilor, gospodăriile fiindu-le colindate de puținele grupuri de copii români care vin cu Moș Ajunul. Prin urmare, supunându-se treptat modelului dobrogean de conviețuire multiculturală, comunitatea italiană din Greci se păstrează ca o oază de latinitate într-un interesant spațiu balcanic.

Cunoscută ca o așezare medievală de mare prestigiu, localitatea Cenad este, după părerea mea, reprezentativă pentru un alt model de conviețuire multiculturală din românia: cel bănățean. Pe de o parte, în secolele ce s-au scurs de la așezarea primelor familii germane (sec. XVII-XVIII), a sârbilor și maghiarilor (sec. XVIII-XIX), s-au produs o serie de metisaje etnice și confesionale care au dus la uniformizarea așezării, iar pe de alta, în urma exodului din anii 70 al celor dintâi, aceasta s-a deschis către metisajul regional (în zona Sânicolau Mare s-au așezat români proveniți din Oltenia și sudul Moldovei atrași de locurile de muncă furnizate de industrializarea zonei).

În cursul celor două descinderi în teren am remarcat, pe de o parte, nostalgia locuitorilor pentru timpurile în care, fără a fi sensibil segregate, cele patru grupuri etnice principale se defineau prin propriile tradiții legate de Nașterea Lui Isus Hristos, pe de alta, diverse forme de armonizare a acestora până la adoptarea unui model festiv comun ce-i caracterizează. Elementele definitorii sunt în ordinea importanței: păstrarea datei celebrării (sârbii sunt adepți ai calendarului gregorian) și a unor forme specifice de manifestare a spiritului religios (la catolicii maghiari și germani, messa solemnă din seara de Ajun, urmată de performarea scenetelor religioase de către copii, iar la români și sârbi, punctarea momentului prin colindatul de grup și slujba din prima zi de Crăciun în cadrul căreia se cântă și colinde religioase de către corurile bisericilor). Cu toate acestea, la serviciul religios din Ajunul Crăciunului ținut în latină și maghiară de preotul Groza Daniel în biserica multiseculară ce amintește de descinderea în Cenad a Sf. Gerardo Sagredo în sec. XI, au fost prezenți ambii preoți, atât cel sârb, cât și cel român.

În mediul mai restrâns (familiar și de grup etnic) sunt puse în valoare tradițiile gastronomice (consumul obligatoriu al cărnii de porc, simbol al belșugului, la români și sârbi și al celei de pasăre, simbol al fecundității, la germani și maghiari) și de manifestări cutumiare precum: primirea colindătorilor (vestitori ai Crăciunului care întonează colinde specifice sau performează scenete religioase însoțiți de mascați), „măturatul Crăciunului” (stratul de paie și cereale așternute de Ajun), ceremonial cu valențe premaritale al tinerilor, „mersul pă gostie” (vizitele reciproce sau colindatul vecinilor) și reuniunile dansante. Notabile pentru medierea procesului de armonizare sunt adoptarea unui preparat alimentar festiv cu valențe auspicioase, „cesnița”, plăcintă de aluat cu fructe confiate și nuci în care se ascundea un ban ca prevestire a norocului și belșugului în anul ce vine, precum și a acceptării „cu porțile în lături” de către toți gospodarii a colindătorilor români. Un alt element ce contribuie la configurarea sărbătorii este datorat conviețuirii cu românii și se referă la un tip special de relație cu sacral, concret, cu lumea de dincolo. Este vorba despre ofrandele și darurile ce se fac defuncțiilor în contextul sărbătorii de către toate familiile comunității, indiferent de apartenența etnică și confesională.

Fie și dintr-o foarte scurtă trecere în revistă a tradițiilor locale de Crăciun în cele trei așezări menționate se conturează două modele de conviețuire pe care le-am putut observa și reconstitui: cel dobrogean și cel bănățean. Este cvasiunanim recunoscut că aceste două provincii românești plasate în extrema estică și respectiv, vestică ale

României sunt niște spații ale toleranței și armonizării datorită conviețuirii îndelungate în ciuda mozaicului etnic și religios pe care îl prezintă și al rigorilor inițiale impuse de cele două imperii la răscrucea cărora s-au aflat, cel Otoman și cel Habsburgic, ulterior, Austroungar.

Dacă în privința riturilor de trecere și a celorlalte sărbători cu valoare pregnantă de marcă identitară discuția ar fi cu mult mai complexă și mai nuanțată, în ceea ce privește Crăciunul ca sărbătoare de renovare a timpului și de inaugurare a unei noi etape de viață comunitară putem afirma că, prin semnificațiile lui simbolico-religioase, el furnizează comunităților multiculturale acei piloni pe care se poate clădi viața împreună bazată pe respectarea reciprocă a valorilor și chiar pe împrumutul reciproc.

Chiar dacă nu mai putem vorbi despre etalarea tuturor reperelor etnicității în context festiv (de pildă, din desfășurările cutumiare prezentate lipsește arborarea ținutei vestimentare caracterizante), se poate vorbi despre sărbătoare ca despre un prilej de rememorare a originii și întemeierii, al afirmării apartenenței etnice și religioase (confesionale), dar și ca unul de integrare în configurația unui *loc în sens antropologic*, un spațiu cultural caracterizat printr-o zestre culturală generată de un trecut comun.

Experiențele antropologice / etnologice pe care astăzi le mai pot trăi (și ar trebui să le trăiască) specialiștii români sunt dintre cele mai fascinante, căci ele pun în evidență specificul zonal configurat nu doar prin insistent căutatele valori naționale, ci prin puterea de sinteză culturală a anumitor arii culturale de interferență realizată printr-un abil și complex joc al identităților, urmat de armonizare și, în ultimă instanță, de crearea unor modele de conviețuire demne de tot interesul. Sunt acele locuri în care cercetătorul se simte „acasă”, dar, în același timp, își poate păstra relativ constant „privirea distanțată” despre care vorbea Cl. Lévi-Strauss, în care prezentul nu se lasă decriptat fără o pătrunzătoare scrutare a trecutului istoric.

Bibliografie

Bonjug, Nichita, *Note asupra grecilor din satul Regele Ferdinand I – Alibeichioi* în „Analalele Dobrogei” X/1929, Cernăuți.

Eliade, Mircea, *Mitul eternei reînțarceri*, în „Eseuri (Mitul eternei reînțarceri. Mituri, vise și mistere)”, Editura științifică, București, 1991.

Pop, Mihai, *Obiceiuri tradiționale românești*, Editura Univers, București, 1999.

Știucă, Narcisa, *Cenad – a Multi-ethnic Settlement* în „Roots and rituals. The Construction of ethnic identities”, Het Spinhuis, Amsterdam, 2000.

*** - *Oxfordreaders: Ethnicity*, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996.

*** - *Repere dobrogene. Note și comentarii de teren* (coord. Narcisa Știucă), editat de Centrul Național de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale, București, 2004.

Multicultural Experiences in Romania

This paper is based on field researches made in the last decade in wellknown multiethnic areas from Romania: Banat County (1996-1997), Dobroudja County (2002-2003). The communities that I took into consideration are the multiethnic and multiconfessional ones from Cenad (Timiș District), the Greek one from Izvoarele (Tulcea District) and the Italian group from Greci (in the same district).

I started my analysis from the general opinion that any holiday (in this case, the Christmas) allows the manifestation of an ample series of “cultural givens”. The religion (the confession), the mother tongues, the consanguine relations (kinship) that are assumed and asserted, the customs and traditions, the territory, all are turned to the best account by the communities in the festive framework.

The anthropological/ethnological experiences that the Romanians scholars may (and must) have today are fascinating as these emphasize zonal specific character that is outlined not only by the national values insistently distinguished by antecessors, but also by the complex identity relations succeeded by the creation of cohabitation patterns which are very interesting.

*Universitatea din București
România*

